

KUTADGU B L G TÜRKÇES N DEN ANADOLU A #IZLARINA

Prof. Dr. Gürer GÜLSEV N
Ege Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü
gurer_gulsevin@yahoo.com

Özet

Kutadgu Bilig’de geçen kelimelerin büyük çoğunluğu Türkiye Türkçesi yazı dilinde de vardır. Bazı kelimeler ise yazı dilinde bulunmamasına rağmen Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Bu makalede biz, önce, ağızlarda saklanmış olan kelimeleri listeledik (KB. Arat yayımı *elik* ‘dağ keçisi, yabani keçi’ = DS. *elik* (I) ‘dağ keçisi, karaca’, gibi). Daha sonra, ağızlardaki malzemeden yararlanarak Kutadgu Bilig’in okunma ve anlamlandırılması üzerinde bazı düzeltme önerilerinde bulunduk (KB. Arat yayımı *yüliüg* ‘saçı sakalı düzgün → DS. *yüliük*, gibi).

Anahtar Kelimeler : *Kutadgu Bilig, Anadolu Ağızları*

FROM KUTADGU B L G TURKISH TO DIALECTS OF ANATOLIA

Abstract

Written Turkey Turkish has a lot of words that were recorded in Kutadgu Bilig. Although some words don’t exist in written Turkey Turkish, they have been preserved in some dialects of Anatolia. In this article, I have, first of all, listed the words that have been preserved in the dialects. Then, I have suggested some ways on the correction of reading and giving meanings.

Key Words : *Kutadgu Bilig, Anatolian Dialects*

G R &

Anadolu’da Oğuzcaya dayalı olarak oluşturulan edebi yazı dilinin yanı sıra pek çok ağız hâlâ konuşma dili olarak yaşamaktadır. Bu ağızların içinde ise, aradan geçen bin yıla ve muazzam coğrafi uzaklığa rağmen, hala *Kutadgu Bilig* Türkçesinin unsurları yaşamaktadır.

Biz bu makalemizde Kutadgu Bilig’in Türkçesi ile Anadolu Oğuzcasını karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışacağız. Önce, Kutadgu Bilig Türkçesinde bulunup, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan, terk edilmiş olan bazı özelliklerin Anadolu ağızlarındaki devamlılığını göstermeye çalışacağız (Örn: *elik* ‘dağ keçisi, yaban keçisi’ KB. 79. beyit = *elik* ‘dağ keçisi, karaca’ DS. s.1717). Son bölümde ise, Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen şekillerin, Kutadgu Bilig’in okunma ve anlamlandırma işleminde yeni yorum ve katkıları üzerinde duracağız.

**I. KUTADGU BİLİĞ'DE OLUP TÜRK YE TÜRKÇES YAZI
DİLİNDE KULLANILMAYAN, ANCAK TÜRK YE TÜRKÇES
AĞIZLARINDA YAŞAYAN KELİMELER**

Anadolu'ya gelen Oğuzlar, Orta Asya'daki ortak edebi yazı dilini kullanmak yerine, kendi diyalektlerini yazı dili haline getirmişlerdir. Bu yüzden, ses ve şekil özelliklerinin yanı sıra, söz varlıklarında da bazı farklı tercihleri olmuştur. Bu durum Kutadgu Bilig'in dili ile Türkiye Türkçesi karşılaştırıldığında daha açık görülür. Ancak Türkiye Türkçesinde kullanılsa bile ağızlarında yaşamaya devam eden pek çok kelime de saklanmıştır. Aşağıda bunlardan bazıları listelenmiştir. Ağızlara ait kelimeler

belingle- : korkmak, ürkmek	belinlemek, beli/lemek Şaşkınlıkla karışık korku duymak, irkilmek, ürkmek, uykudan sıçrayarak korku ile uyanmak, afallamak, şaşırarak (DS.s.618)
bert- : berelemek, yaralamak	bertmek 1 [-> bertilmek (I-1)] İncinmek, burkulmak, 2 [-> berkitmek I, 3] Yara azmak (DS.s.638)
botu : çocuk, yavru, bebek	bottu Kısa boylu (DS.s.744)
böke : pehlivan	böke (II) Güçlü, elebaşı, pehlivan yapılı (DS.s.767)
böri : kurt	börü (I) Kurt (DS.s.772)
bulak : pınar	bulak (I) 1. Kaynak, 2. çeşme (DS.s.785)
buyruk : müşavir, vezir	buyruk 1. Önder, amir, sözcü, 2. Emir (DS.s.808)
çal : alaca, kır	çal (VI) 1. Ala renk (DS.s.1047)
ç-bun : sinek	ç-b-n Sinek (DS.s.1153)
egin : sırt	e)in (II) [-> eyin II-1] 1. Vücut, beden, 2. Sırt, arka, 3. Göğüs kemiği (DS.s.1821)
elik : dağ keçisi, yabani keçi	elik (I) Dağ keçisi, karaca (DS.s.1717)
em : ilaç	em (I) İlaç, merhem (DS.s.1729)
etükçü : ayakkabıcı	etik (II) [-> edik I] 1. Köylü çizmesi, 2. Patik, çocuk ayakkabısı (DS.s.1664)
eymen- : utanmak, çekinmek	eymenmek 1. Korkmak, korkuyla canı sıkılmak, ürkmek, 2. Utanmak, sıkılmak, çekinmek (DS.s.1827)
idi : sahip, Rab, Tanrı	ıye 1. Koruyan, sahip, 2. Ev sahibi (DS.s.2573)
ig : hastalık, hasta	i) Hastalık, dert (DS.s.2508)
ini : yaşça küçük kardeş	ini Kayınbirader (DS.s.2543)
iw- : acele etmek, koşmak, çırpınmak	ivmek 1. Acele etmek, 2. Çok istemek (DS.s.2572)
kada , : kardeş, akraba	gada, (II) [-> gada II] 1. Kardeş (DS.s.1888)
kad+t- / kay+t- : dikilmek, geri dönmek, yüz çevirmek, inat etmek	kay+tmak 1. Geri dönmek (DS.s.2702)
karg+ , : beddua	karg+ , İlenç, beddua (DS.s.2660)
karmak : çengel	garmak Olta, zincir çengeli (DS.s.1928)
kay+r : kum	kay+r (I) 1. Kalın kum, 2. İnce kum (DS.s.2700)
k-rg-l : kırçıl	k+rk-l (II) Allı karalı, kır renkte olan (DS.s.2829)
kolda , : arkadaş	kolda , Bir işi beraber yapan kimseler (DS.s.2910)
kuç- : kucaklamak	guçmak Kucaklamak, sevmek (DS.s.2187)

kulan : yaban eşeği	kulan İki üç yaşında dişi tay, kısırak (DS.s.2995) gulan (II) Üç dört yaşındaki dişi tay (DS.s.2191)
kurugsak : gönül	gursak 1. kursak, 2. Mide, 3. Kalp, 4. Akıl, 5. Yemek borusu (DS.s.2200)
kurut : peynir	kurut (I) 1. Kurutulmuş süzme yoğurt, 2. Çökelek (DS.s.3013) gurut 1. Suyu süzölmüş ayranla çökelek karışımının kurutulmuş şekli, 2. Çökelek (DS.s.2201)
küü- : beklemek	küymek (I) 1. Gözlemek, beklemek (DS.s.3056) güymek (I) Dayanmak, beklemek (DS.s.2242)
ki,en : köstek	gi,endiilik Hayvanın ağzına gem gibi vurulan yular (DS.s.2085)
közüngü : ayna	gözüngü [→ gözgü] Ayna (DS.s.2184)
nelük : niçin, neden, nasıl	nelik (I) 1. Niçin, 2. Ne işe yarar (DS.s.3245)
ok+ : 1. okumak, 2. çağırarak	okumak Düğün, mevlit vb. yerlere çağırarak (DS.s.3276)
ok,a- : benzemek	ok,amak [→ oh,amak (I)] Benzemek, andırmak (DS.s.3273)
öl : ıslak, yaş, nem	öl (I) Toprağın nemi, tavı (DS.s.3328) höl (I) 1. Az ıslaklık, 2. Yaş (toprak, çamaşır vb.) (DS.s.2430)
örtüm : müşhil	ötürmek (I) İshal, sürgün olmak (DS.s.3359)
sak : uyanık	sak (I) 1. Uyanık, tetikte, 2. Uykusu hafif kimse (DS.s.3516)
sanç- : sançmak, dürtmek, vurmak	sançmak 1. Saplama, batırma, 2. Isırma, sokma (DS.s.3535)
saw : söz, haber, öğüt, nasihat	sav (I) 1. Söz, laf, dedikodu, 2. Bilgi, haber (DS.s.3551)
say : çakıl	say (I) 1. Düz, tabaka biçiminde ince yassı taş, 2. İri, büyük kaya (DS.s.3556)
s+n- : kırılmak, bozulmak, incinmek	s+nmak (I) Kırılmak (DS.3612)
süçig : tatlı; içilecek şey, şurup	süci Şarap (DS.s.3704)
süngük : kemik	sümüh / sümük (I) Kemik (DS.s.3713)
tamu : cehennem	tamu Cehennem (DS.s.3818)
tap- : tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek	tapmak (I) 1. Bulmak (DS.s.3828)

tart- : tartmak, çekmek, uzatmak, çı-karmak	tartmak (II) Çekmek (DS.s.3836)
tetik : zeki, akıllı	tetik 1. Uyanık, 2. Çabuk davranan, çevik, 3. Becerikli (DS.s.3898)
t+d- : geri koymak, mani olmak	d+yan Akan suyun önüne kazık ve çalılarla yapılan bent (DS.s.1475)
t+maç : tercüman	dilmaç Çeviren (DS.s.1497)
tiying : sincap	tiyin [-> tiyik (I)] Sincap (DS.s.3942)
tün : Gece	tün Gece (DS.4011)
tüne- : geceleme	dünemek (I) 1. Barınmak, 2. Uyumak (DS.s.1631)
tüs : renk, güzel, koku, rayiha	tüs Renk (DS.4014)
ul- : eskimek, dağılmak	ulmak 1. Çürümek, ezilmek, kokmak, 2. İncelip kırılmak, eskiyip üzülme, parçalanmak (DS.s.4034)
umunç : ümit, umut	umunç [-> umulcama] Umulan, beklenen, olması istenen şey (DS.s.4038)
ülüg : hisse, nasip, pay, kısmet	ülü (I) 1. Düğünde gönderilen çerez armağanı, 2. Çocuklara verilen küçük armağan, 3. Sadaka, 4. Armağan, 5. Pay, kısmet (DS.s.4064)
ülü, : hisse, nasip, pay, kısmet	ülü, (I) Komşuların birbirine gönderdiği yemek (DS.s.4064)
ür- : üfleme	ürmek (II) Üfleyerek şişirmek (DS.s.4070)
üyük : sulak yer, bataklık	üyük (II) Cıvık çamur (DS.s.4084)
yag+ : düşman	ya + Düşman (DS.s.4119)
yak,+ : güzel, iyi	ya ,+ İyi, güzel, değerli (DS.s.4124)
yalavaç : elçi, peygamber	yalvaç Peygamber (DS.s.4150)
y+ra- : uzaklaşmak	y+ramak Uzaklaşmak (DS.s.4273)
y+rak : uzak	y+rah /y+rak Uzak, ırak (DS.s.4273)
y+rla- : terennüm etmek, zikretmek	y+rlamak 1. Şarkı, türkü söylemek, 2. Koşuk okumak (DS.s.4274)
yiti : keskin	yiti 1. Çok acı ya da ekşi, 2. Tatlı, 3. Tadı sertleşmiş, keskinleşmiş (DS.s.4281)
yod- : silmek, bozmak	yoymak (IV) 1. Yazılan yazıyı silmek, bozmak, 2. Bozmak, işe yaramaz duruma getirmek (DS.s.4301)
yond : at	yont Başıboş hayvan (DS.s.4294) yund At (DS.s.4320)
yumu, : hizmet, vazife	yumu, İş, hizmet buyruğu (DS.s.4318)
yülüg : saç sakalı düzgün	yülük Sakalsız (DS.s.4330)

Türkiye'ye yerleşmiş muhacir bölgelerinden derlenen bazı sözler de Derleme Sözlüğü'nde gösterilmiştir. Biz, bu tür kelimeleri yukarıdaki listeye katmadık. Bunlardan birkaç örnek:

Kutadgu Bilig'de (ARAT II)	Türkiye Türkçesi A)+zlar+nda (DS)
+ duk : kutlu ve mübarek olan, mukaddes	+ y+h kün Pazar günü (KARAÇAY AŞİRET) (DS.s.2498)
+, an- / i,en- : itimad etmek, inanmak, güvenmek	+, anmak Güvenmek (KIRIM GÖÇMENLERİ, İst; KARAÇAY AŞİRETLERİ.....) (DS.s.2494)
köp : çok	köp (II) Çok (KIRIM GÖÇMENLERİ)
ong : sağ, sağ taraf, doğru	o/ (I) Sağ (RUMELİ GÖÇMENLERİ) (DS.s.3280)
orun : yer, mekan, mevki	orun (I) Yer, oturacak yer (DS.s.3290)
tör : başköşe	tör Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu başköşe (KIRIM GÖÇMENLERİ) (DS.s.3983)

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı kelimeler için sadece tek bir referans verildiği görülmektedir. Bunlardan bir kısmı, o zamanki derleyicilerin yanlış tespitleri olabilir. Hatta, Hasan Eren'in belirttiği gibi, bunlardan bir kısmı, eski metinlerde rastlanmış olan bazı sözlerin derleyiciler tarafından kendi yörelerinde kullanılmıyormuş gibi gösterilmelerinden de kaynaklanmış olabilir. Biz, yukarıdaki listeye bu tür örnekleri almadık. O tür kelimelerden bazıları şunlardır:

Kutadgu Bilig'de (ARAT II)	Türkiye Türkçesi A)+zlar+nda (DS)
çaw : şöhet, şan, ses	çav (V) Şöhret (DS.s.1093) (tek örnekte)
ç+gay : fakir, yoksul	ç+gay Fakir (DS.s.1158)
k+w : kut, devlet, mutluluk	k+v (I) Yazgı, baht (DS.s.2849)
kirtü : gerçek	kirti (I) Ciddi, doğru (DS.s.2882)
kom+t- : heyecanlandırmak, coşturmak	komutmak Harekete geçirmek (DS.s.2917)
öç- : gitmek, sönmek	öçmek Sönmek (DS.s.3309)
öd : zaman, vakit	öd (I) Zaman (DS.s.3309)
sandvaç : bülbül	sanduvaç Bülbül (DS.s.3536)
serin- : sabretmek	serinmek (II) Sabırla beklemek (DS.3589)
simi : simiş, çekirdek	simi,ka / s+m+,ka Ayçiçeği (DS.s.3637)
y+par : misk	y+par Güzek koku (DS.s.4272)

Türkiye Türkçesindeki bazı kelimeler de, Cumhuriyet'ten sonraki dil devrimi sürecinde eski metinlerden taranarak diriltilmiş ya da halk ağzından derlenerek yazı diline sokulmuş sözlerdir. Türkiye Türkçesi yazı diline sonradan sokulmuş bu tür kelimelerden bazıları ise şunlardır: *orun, sav, tılmaç/dılmaç*, vs.

II. YA&AYAN A#IZLARDAN YARARLANARAK KUTADGU B L G' N OKUNMA VE ANLAMLANDIRILMASINDA ÖNER LEB LECEK BAZI DÜZELTMELER

Bugüne kadar yapılan pek çok çalışma sonucunda, Kutadgu Bilig'in metni Latin ve Kiril harflerine çevrilmiştir. İngilizce (DANKOFF) ve Rusça'ya (İVANOV) tercüme edilmiş, yaşayan bazı Türk lehçelerine de aktarılmıştır (ÖLMEZ I). Ancak Türk kültürü için son derece önemli olan bu eserin okunmasında ve anlamlandırılmasında, elbette, bazı güçlükler de vardır. Biz, Kutadgu Bilig'de bulunup Türkiye Türkçesi ağızlarında da saklanmış olan kelimeleri incelediğimizde, R.R. Arat tarafından yayımlanan çalışmalarda bazı okuma ve anlamlandırma düzeltmeleri önerebileceğimizi gördük. Bunlar aşağıda sunulmuştur:

A. Okunma konusundaki düzeltmeler:

1. **yülüg** : saç sakalı düzgün (2208, 2217, 2854 ...) (ARAT III, 562) (düzeltilsin → **yülük**)

Bu kelime, “**yüli-**” fiilinden yapılmış bir sıfattır. Sondaki “kef” harfi, “g” de okunabilir, “k” de okunabilir. R.R.Arat, “g” okumayı tercih etmiştir. Ancak, günümüz diyalektlerindeki şekiller, bunun 11. yüzyıldaki metinlerde “k” ile okunması gerektiğini gösterir. Bilindiği gibi 11. yüzyıl ortak edebi yazı dilindeki kelime sonu “g” sesleri, Oğuzcada erimiş ve kaybolmuştur (sarığ >> sarı, gibi). Eğer, yukarıdaki kelime 11. yüzyılda “**yülüg**” olmuş olsa idi, günümüz Anadolu ağızlarında sondaki “g” sesinin erimiş olması gerekirdi. Oysa, bu kelime Derleme Sözlüğü'nde “**yülük** : sakalsız” olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yine bilindiği gibi, Türk dilinde fiillerden genellikle “-k” ile sıfat, “-g” ile isim türetilmektedir. Türk dilinin morfolojik özelliklerine göre de bu kelimenin Kutadgu Bilig'de “**yülük**” okunması daha uygundur.

2. **tetig** : zeki, akıllı (279, 883, 3968 ...) (Bu kelime metinde sürekli “**tetig**” olarak yazılmış. Dizin'i hazırlayanlar, bizim de aşağıda belirttiğimiz gerekçelerden dolayı olsa gerek, kelimeyi “**tetik**” olarak sözlüğe koymuşlardır.) (ARAT III, 439)

Kutadgu Bilig'de “**tetig**” şeklinde olabilecek bir kelime, bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında sonundaki ünsüz erimiş olarak bulunmalıdır. Oysa, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu kelime “**tetik** : 1. Uyanık, 2. Çabuk davranan, çevik, 3. Becerikli” olarak tespit edilmiştir. Kelime Kırgızcada da “**tetik**” şeklindedir. Demek ki, eski şeklinin sonundaki ünsüz “k” olmalıdır.

3. ç+bun : sinek (6601, 3399, 5215) (ARAT III, 129)(düzeltilsin → ç+pun)

Arap harfleri ile “*cim + be + vav + nun*” olarak yazılan bu kelimenin başındaki harf, Türkçede hem “c” hem de “ç” seslerini gösterebilmektedir. Türkçenin kelime başı ünsüzlerinin kuralına göre, bunun “ç” olması gerektiği bilinmektedir. R. R. Arat da bunu zaten “ç” ile okumuştur. Kelimenin içindeki, “be” harfi de Türkçede hem “b” hem de “phe ue he” uoğl

B. Anlamlandırma konusundaki düzeltmeler:

1. Kutadgu Bilig **ki,en** : köstek (314, 316, 1837 ...) (ARAT III, 261) 701,

TTk. Ağızları **gi,endi**llik: Hayvanın ağzına gem gibi vurulan yular (DS.2085)

Bir kelimenin birbiriyle ilgili, farklı birkaç anlamı olabilir (*kırıl-* : 1. fiziki olarak bir maddenin kırılması, 2. beklenmeyen bir davranış ya da sözden dolayı insanın kırılması). Elbette, Kutadgu Bilig'in döneminde de kelimelerin birden çok anlamı vardı. Biz, metinlerde geçen kadarı ile tarihi dönemleri tespit edebilmekteyiz. Eğer elimizdeki metinlerde geçmişse, o kelimenin ilgili anlamını tarihi eserlerde tespit etmiş oluyoruz. Ancak, o dönemlerde dilde olsa bile yazılı metinlere yansımamış olan bir anlamını, eskiden yoktu diye düşünemeyiz. Bu durumda, yaşayan diyalektlerin karşılaştırmalı incelemeleri bize yardımcı olmaktadır. Örnek: Divanu Lügati't-Türk'te gösterilen kelimeler, Kaşgarlı Mahmut'un tespit ettiği, derleme yaptığı bölgelerde ve edebi ürünlerde geçen kelimelerdir. Kaşgarlı Mahmut'un verdiği örneklerde bir kelime farklı yerlerde geçmiş ve farklı anlamları ile gözükmüşse, 11. yüzyıldaki durumunu net olarak görüyoruz. Ancak, Kaşgarlı'nın derlediği metinlerde geçmeyen bir kelime ya da metinlerde sadece bir anlamı ile görülen bir kelime, 11. yüzyıl Türkçesinde yoktur denilemez.

Kutadgu Bilig tercüme edilirken, elbette, en önce başvurulacak kaynak, kendisi ile aynı dönemde yazılan Divanu Lügati't-Türk olacaktır. Önemli sayıdaki kelimenin anlamı, Kaşgarlı'nın sözlüğünde verilmiştir. Ancak, Kaşgarlı'da geçse bile sadece bir anlamı ile kaydedilmiş olan kelimeler de vardır. Yanılgılar bu noktada başlamaktadır. Tarihi metinleri inceleyenler, bazen, kelimenin Kaşgarlı'daki anlamına bakmakla yetinmektedirler. Oysa Kaşgarlı'nın sözlüğüne girmemiş başka anlamların olabileceği de bir gerçektir. İşte buna güzel bir örnek, "**ki,en**" kelimesidir. Kaşgarlı bunu **se,-** maddesi için verdiği örnek cümlede kullanmıştır: *er attın ki en seşdi* (DLT.135b.15). Cümle, '*adam, attan köstek çözdü*' şeklinde Türkçeye çevrilmektedir. Arapçada kullanılan kelime "köstek" anlamındadır. Ancak bugünkü diyaleklerde durum farklıdır. "Köstek" için birçok lehçede farklı kelimeler kullanılır (*çidar, buhov, tışav, bıgav, sınyır, tusav, şider, tusamis, toşō, çider, bogav, zınçır, kösse, duşak, çida*). "**ki en**" kelimesi ise Yeni Uygurcada "köstek" anlamıyla yaşamaktadır. Türkiye Türkçesi ağzlarında ise bu kelimenin "yular" anlamı da vardır. O halde, "*kişen*" kelimesinin, en azından iki anlamı olduğunu bilmekteyiz: "1. köstek, 2. yular".

Kaşgarlı Mahmut'un eserinde "*kişen*" sözü bir kez geçmektedir, doğal olarak da iki anlamdan sadece birisi kaydedilmiş olmaktadır. DLT'de tek örnekte rastlandığı için sadece bir anlamı verilen bu kelimenin, 11. yüzyılda da ikinci anlamı ile de kullanılmış olabileceği düşünülmelidir. Nitekim, Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesine aktarılmasında, R. R. Arat, bu kelimeyi devamlı "köstek" olarak anlamlandırmıştır.

<i>yıpar kızlese sen yadı belgürer bilig kızlese sen tilig ülgürer (312)</i>	Miski gizlersen kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan, dili ayarlamasından belli olur.
<i>bilig baylık ol bir çıgay bolgusuz teqip ogri tewlig anı algusuz (313)</i>	Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz.
<i>ki en ol kişike bilig hem ukuş ki enlig yaragsızka barmaz öküş (314)</i>	Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan yakışıksız şeylere pek gitmez.
<i>sevügrek atın er ki enlig tutar kereklig atın kör küdezlig tutar (315)</i>	İnsan çok sevdiği atını köstekli tutar; lüzumlu atını muhafaza altına alır.
<i>ki enlig küremez kerekçe yorur tuşaglıg yıramaz tilekçe barır (316)</i>	Köstekli olan kaçamaz, istenildiği kadar yürür; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenilen yere kadar gider.

Yukarıdaki cümlelerin aktarılmasında, bilgi ve akıl “köstek” olarak anlamlandırılmış. Metnin akışında, bilginin önemi, onun saklansa bile kendini belli ettiği, hiçbir zaman kaybolmayacağı ve hırsızların da onu çalamayacağı anlatılıyor, ardından da “kişen”e benzetiliyor. “kişen” kelimesinin sadece “köstek” anlamı varmış gibi düşünüldüğünden de, anlamda bozukluk oluyor. Bizce, metinde anlatılan “bilgi”, insan için “köstek” değildir. Olsa olsa “yular”dır. Yani, bilgi insana köstek olmaz, onu gideceği yere ulaşmaması için kösteklemez. Bilgi, insan için yular gibidir. Nereye gideceğini hesaplarken onu kullanır, kendisine yularla istikamet belirler. “Yular” varsa doğru yol bulunur, yani bilgi varsa doğruya erişilebilir.

Bu yüzden, Kutadgu Bilig’de “köstek” anlamı verilen “ki en” maddesinin karşısına “1. köstek, 2. yular” anlamı verilmeli ve metin içerisinde geçen “ki en” kelimeleri tekrar kontrol edilerek ilgili yerde hangi anlamda ise o şekilde tercüme edilmelidir.

2. Kutadgu Bilig: **at+k-** : ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak (246, 928, 2338) (ARAT III, 36)

TTk. Ağızları : **at+kmak** (I) 1. Kötü ünü çıkmak, 2. Ün kazanmak (DS.s. 369)

<i>kayu edgü öknür kör edgü için at km isiz ahur öknür küçün (928)</i>	Bak, hangi iyi iyiliğinden dolayı peşiman olmuştur; kötü ne kadar şöhret sahibi olursa olsun sonunda peşiman olur.

Kelime, Kutadgu Bilig’in dizininde sadece “ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak” verilmiştir. Anadolu ağızlarındaki “kötü ünü çıkmak” anlamı

düşünülmemiştir. Oysa, yukarıdaki örneklerde “*at k-*” fiili “*kötü ünü çıkmak*” olarak anlaşılabilir.

3. Kutadgu Bilig : aya- : acımak, korumak (1494) ARAT III, 45)

TTk. Ağızları : **ayamak [ayalamak I]** 1. Uz kullanmak, kayırmak, korumak, 2. menetmek, 3. Karşı koymak, dayatmak, 4. Çok yüz vermek, şımartmak, 5. Serbest bırakmak, ... (DS.s. 406)

<i>ayama ogul kızka berge yitür ogul kızka berge bilig ögretür (1494)</i>	Gerekirse, oğla-kıza ac+madan dayak at; dayak oğla-kıza bilgi öğretir.

Burada, “*ayama*” denildiğinde “*acıma!*” anlamı verilmiş de olabilir, “*şımartma!*” anlamı da verilmiş olabilir. En azından, sözlük cildinde bu anlam da eklenmelidir.

4. Kutadgu Bilig : kurut : peynir (4442) (ARAT III, 293)

TTk. Ağızları : **kurut (I)** 1. Kurutulmuş süzme yoğurt, 2. Çökelek (DS.s. 3013)

<i>kımız süt ya yüng yağ ya yogrut kurut yadım yak idiz hem erej ewke tut (4442)</i>	Kımız, süt yahut yün, yağ ve yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı ve keçe hep bunlardan gelir.

DLT’de de “*kurutulmuş yoğurt*” anlamı verilmiş, Türkiye Türkçesi ağzalarında da bu anlamda kullanılıyor. Kırgızcada da “*kurutulmuş yoğurt*” demek olduğu biliniyor. O halde, bu kelimenin anlamı ve beyitin tercümesi düzeltilmelidir.

5. Kutadgu Bilig : tüne- : geceleme (489, 4415, 6571) (ARAT III, 479)

TTk. Ağızları : **düne-** : 1. Barınmak, 2. Uyumak (DS.s. 1631)

<i>mungadı muyanlıkta tüşti barıp kiçe yattı anda tünedi serip (489)</i>	Canı sıkıldı; nihayet gidip bir imarethaneye indi ve orada yatarak, sabırla geceyi geçirdi .

Cümleden de görülebileceği gibi, Türkiye Türkçesi ağzlarındaki “uyumak” anlamı, yukarıdaki beyite daha uygun düşmektedir.

6. Kutadgu Bilig : **ul-** : eskimek, dağılmak (6415) (ARAT III, 492)

TTk. Ağızları : **ul-** : 1. Çürümek, ezilmek, korkmaz, 2. İncelip kırılmak, eskiyip üzülme parçalanmak. (DS.s.4034)

<i>diriga sening teg kişiler öliip kara yirde yatsa süngüki ulup (6415)</i>	Senin gibi insanlar ölür ve kemikleri toprak altında da) lm +, yatarsa, çok yazık olur.

Türkiye Türkçesi ağzlarındaki “çürümek” anlamı, yukarıdaki beyite daha uyguc (a) Tj-0.24 Tc Tc ( ) Tj0.21456 Tc (T) Tj-0.24 Tc (g) Tj0.24 Tc (u) Tj-0s4 Tc (h) Tj0.12Tf2.88 0 TD 0.12 T

- DS, 1963-1982, Türk Dil Kurumu, **Derleme Sözlü**ü, I-XII Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- ECKMANN J. Eckmann, 1958, “*Çağatay Dili hakkında Notlar*”, **TDAY Belleten**, s.126.
- ERCİLASUN I. A. B. Ercilasun, 1984, **Kutadgu Bilig Grameri – Fiil –**, Gazi Üniversitesi yayımları, Ankara, s.162.
- ERCİLASUN II. A. B.Ercilasun, 1991, **Kar, +la, +rmal+ Türk lehçeleri Sözlü**ü I, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, s.1027-1122.
- GÜLSEVİN I. G. Gülsevin, 1989, “**Ahmed-i Dâ’î: Miftâhu’l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri- Söz Dizini)**”, İnönü Üniversitesi Doktora Tezi, Malatya,C.I., s.256.
- GÜLSEVİN II. G. Gülsevin, 1997 **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK, Ankara, s. 104.
- GÜLSEVİN III. G. Gülsevin, 2003, “*Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve Nehcü’l-Feradis Örneği*”, **46 th Meeting of Permanent International Altaistic Conference/22-27 Haziran Ankara**.
- GÜLSEVİN IV. G. Gülsevin, 2004, “*Eski Türk Yazı Dilinde Oğuz Lehçesinin Ses, Şekil ve Söz Varlığı Unsurları*”, **S. Amancolovskie Okuylar+**, Kazakistan 7-8 Ekim 2004, Öskemen, s.119-125.
- İVANOV Yusuf Balasagunskiy, 1983, **Blagodatnoye znaniye**, Çev.S. İvanov, Moskova, 558 s.
- KARAAĞAÇ G. Karaağaç, 1997, **Lütfi Divan+**, TDK., Ankara, s.XXII-XXXI.
- KAŞGARLI Kaşgarlı Mahmut bu ekin Oğuzca olduğunu kaydetmiştir. DLT.II. s.48-49.
- KAYMAZ Z. Kaymaz, 2002, “*Hoca Ahmet Yesevi’nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurlar*”, **Türk Dünyas+ Ara, +rmalar+ Dergisi, S. 139**, Ağustos, **Osman Nedim Tuna Hat+ra Say+s+**, s.155-162.
- KORKMAZ Z. Korkmaz, 1975, “*Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*”, **Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultay+**, 1972, Ankara, s.433-446.
- ÖLMEZ I. M. Ölmez, 1995, “*Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri*”, **Kebikeç**, 1995, Yı:1, Sayı:1, Ankara, s.43-52.
- ÖLMEZ II. M. Ölmez, 2004, “*On Lexical Problems in Dialectological Studies in Turkey*”, **Workshop on Turkish Dialects**, Orient Institute of the German Oriental Society, 19-20 November, İstanbul.
- TEKİN Ş. Tekin, 1976, **Maytr+simit**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.